

ZAMONAVIY O‘ZBEK TILIDA YANGI SO‘ZLARNING (NEOLOGIZMLARNING) PAYDO BO‘LISH JARAYONI

Xusnitdinova Dilrabo Donyorbek qizi,

Andijon davlat chet tillari instituti 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Zamonaviy o‘zbek tilida yangi so‘zlarning (neologizmlarning) paydo bo‘lish jarayoni zamonaviy tilshunoslikning eng dolzarb, murakkab va ko‘p qirrali masalalaridan biri sanaladi. Hozirgi kunda madaniyatlararo aloqalarning kengayishi, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, ilm-fan va texnikaning taraqqiyoti, ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda yuzaga kelayotgan o‘zgarishlar tilning yangi-qo‘shimcha ifoda vositalari, ayniqsa, yangi so‘zlarni vujudga keltirmoqda. Har qanday tilning boyishi, rivojlanishi eng avvalo lug‘at tarkibining kengayishi, leksik vositalarning yangilanishi orqali yuzaga chiqadi. Leksika sohasida sodir bo‘layotgan jarayonlarni chuqur tahlil etish, yangi so‘zlarning paydo bo‘lish qonuniyatlarini aniqlash, ularning tilimiz taraqqiyoti va xalq ongiga ta‘sirini o‘rganish bugungi tilshunoslikda alohida ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Yangi so‘zlar, neologizm, o‘zbek tili, zamonaviy tilshunoslik, leksika, semantik o‘zgarish, derivatsiya, til taraqqiyoti, xalq tafakkuri, zamon ruhi.

O‘zbek tilida yangi so‘zlarning paydo bo‘lishi bevosita ijtimoiy hayot taraqqiyoti, yangi tushunchalar, buyumlar, hodisa va jarayonlarning yuzaga kelishi, tafakkur va dunyoqarashning o‘zgarishi bilan bog‘liq holda rivojlanadi. Neologizmlar – bu mazkur til uchun yangi, ilgari bo‘lmagan va zamonaviy ifoda vositasi sifatida xizmat qiluvchi leksik birliklardir. Bunday so‘zlar turli manbalardan kelib chiqadi, ular til ichkarisidan ham, tashqaridan (odatda, xorijiy tillardan) ham olinadi. Neologizmlar hosil bo‘lishining asosiy manbalari sifatida so‘z yasash, semantik o‘zgarish, so‘z birikmalarining bir butun holga kelishi, shuningdek, boshqa tillardan olingan so‘zlar ko‘rsatiladi. O‘zbek tilida neologizmlarning paydo bo‘lish

jarayoni, birinchi navbatda, jamiyat taraqqiyoti va zamon talablari bilan belgilanadi. Fanning kengayishi, yangi texnologiyalarning kirib kelishi va axborotning jadal tarqalishi mavjud leksik mablag‘lar doirasida bu tushunchalarni ifodalash imkonini bermaydi. Bu esa, tabiiy ravishda, tilga yangi ifoda vositalari – neologizmlarni olib kiradi. Mazkur so‘zlar nafaqat nutq, balki milliy ongga ham chuqur ta‘sir ko‘rsatadi, jamiyat a‘zolari orasida hamjihatlikni, zamonaviy tafakkurni, taraqqiyotga intilishni mustahkamlashga xizmat qiladi. Neologizmlar til tizimi ichida turli yo‘llar bilan paydo bo‘lishi mumkin. So‘z yasash (derivatsiya) orqali, ya‘ni tilning o‘z imkoniyatlari asosida biriktirma va yasama so‘zlar tuzish keng ko‘lamda sodir bo‘ladi. Undan tashqari, semantik o‘zgarish orqali, ya‘ni ilgari mavjud bo‘lgan so‘zga yangi ma‘no yuklash vositasida ham yangi so‘zlar paydo bo‘lishi mumkin. Sintaktik birliklarning bir butun so‘zga aylanishi esa leksikizatsiya hodisasi orqali amalga oshadi. Shuningdek, boshqa tillardan so‘zlar olib kirilib, ular o‘zlashtiriladi va o‘zbek tili fonetik-morfologik tizimiga moslashadi. Bunday jarayonlar tilimiz uchun begona bo‘lmay, aksincha, tarixiy taraqqiyot davomida muntazam yuz berib kelgan tabiiy hodisa hisoblanadi. Neologizmlarning yuzaga chiqish jarayonida ijtimoiy-psixologik omillarning ta‘siri ham kuchli ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon jamiyat hayotining barcha sohalari – siyosat, iqtisod, ta‘lim, madaniyat, sport, ilmfan, axborot va boshqa yo‘nalishlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Tildagi neologik qatlam faoliyat va ijtimoiy munosabatlarning o‘zgarishi, yangi institutlar va tuzilmalar yuzaga kelishi, inson tafakkurining rivojlanishi natijasida boyiydi. Yangi so‘zlar, odatda, eng avvalo ommaviy axborot vositalari, matbuot, internet hamda adabiy til orqali afkorga kirib boradi. So‘zlar ommalashgani sari xalq nutqida, kundalik hayotda mustahkam o‘rin egallaydi. Neologizmlarning taraqqiyoti va barqurishida ommaviy axborot vositalari, internet, elektron platformalarning ahamiyati sezilarli darajada oshgan. XXI asrda informatsion texnologiyalar hayotning ajralmas qismiga aylangani, turli xalqaro hamkorlik, intellektual almashinuv natijasida muomalaga yangi tushunchalar, atamalar va kalit so‘zlar kirib kelmoqda. Tillarning

o‘zaro ta’siri, jumladan, ingliz tili asosida yaratilgan ko‘plab termin va yangi so‘zlar o‘zbek tilida keng qo‘llanishga kirgan. Natijada, zamonaviy leksik muhitda yangi so‘zlarning paydo bo‘lish sur’ati va tusini aniqlash, tahlil qilish amaliy ham, nazariy ham ahamiyat kasb qiladi [1].

Neologizmlarning boshqa bir muhim xususiyati – ularning vaqtinchalik yoki doimiy qabul qilinishidir. Ba’zi yangi so‘zlar qisqa muddat davomida, moda yoki tendensiyaga bog‘liq holda muomalaga kirib, tezda yo‘qolib ketadi, boshqalari esa jamiyat ehtiyojlariga mos kelgani uchun mustahkam o‘rin egallaydi va turg‘un leksik qatlama kiradi. Bu borada tilshunos-olimlar yangi so‘zlarning hayotiyliigi, ularning xalq og‘zaki va yozma nutqiga qancha chuqur kirib borishini o‘rganadilar, tildagi lug‘aviy qatlami shakllantirish mexanizmini aniqlaydilar. Tilning leksik tizimida yuzaga kelayotgan neologizmlarni o‘rganish o‘zbek tilining zamonaviy taraqqiyotini, rivojlanuvchanligini namoyon etadi. Yangi so‘zlarning paydo bo‘lish jarayonini tahlil qilish orqali, jamiyatda kechayotgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy o‘zgarishlar yuzasidan aniq tasavvur hosil qilish mumkin. Nima uchun yangi so‘zlar paydo bo‘ladi, qayerda va qanday omillar natijasida ular ommalashadi, ularning kelib chiqish manbalari va lug‘atimizga singib ketish mexanizmi qanday – bu savollar javobi til taraqqiyotini izchil anglashga xizmat qiladi [2].

Yangi so‘zlarning uslubiy xususiyatlari va funksional yo‘nalishlari ham turlicha bo‘ladi. Ular, odatda, terminologik, adabiy, so‘zlashuv nutqi, publicistika va boshqa janrlarda turlicha namoyon bo‘ladi. Yangi so‘zlarni shunchaki lug‘atga qo‘shishga emas, balki ularni to‘g‘ri ishlatish, adabiy me’yorlarga moslash, talaffuz va imlo qoidalariga singdirishga e’tibor berish lozim. Avvalo, yangi tushunchani to‘g‘ri va aniq ifodalash uchun mo‘ljallangan so‘z, birikma yoki atama xalq ongiga yetkazilishi, keng doirada qabul qilinishi kerak. Neologizmlarning til taraqqiyotidagi ishtirokini, ularning ijtimoiy ahamiyatini sinchiklab tadqiq qilish zarur. Yangi so‘zlarning qisqa muddat ichida keng muomalaga kirishi, tildagi boshqa mavjud birliklar bilan o‘zaro bog‘lanishi, ularning semantik va morfologik jihatdan

moslashuvi til muvozanati va taraqqiyoti uchun muhim hisoblanadi. O‘zbek tilida ham har bir yangi so‘z til tizimida o‘z o‘rnini topishi, ifoda doirasiga mos kelishi va xalq tilida ilg‘ashli, qulay va oddiy bo‘lishi lozim [3].

Lexik tizimning yangilanishi, lug‘at tarkibining boyishi nafaqat til taraqqiyotiga, balki jamiyat taraqqiyotiga ham bevosita bog‘liqdir. Bu jarayon zamon ruhini, yangi talablari, ijtimoiy muhitda kechayotgan o‘zgarishlarni ifoda etish uchun xizmat qiladi. Har bir yangi so‘z tilda aniq bir ehtiyojga mos keladi, yangi ma’no yuklash, yangi tushunchani ifodalash uchun yaratiladi yoki boshqa tillardan olib kiriladi. Bu esa, o‘z navbatida, tilimizning zamonaviy taraqqiyotida asosiy omillardan biri hisoblanadi. Zamonaviy o‘zbek tilida yuz berayotgan neologizmlarning tahlili shuni ko‘rsatadiki, fanning, texnikaning, axborot texnologiyalari, siyosiy, iqtisodiy va madaniy sohalaridagi o‘zgarishlar yangi leksik birliklar vujudga kelishiga sabab bo‘lmoqda. Neologizmlarning yaratilishi va rivojlanish jarayonini o‘rganishda zamonaviy lingvistik metodlar, jumladan, so‘z yaratuvchanlik, semantik o‘zgarish, uslubiy o‘zgarish va boshqa usullar keng qo‘llanilmoqda. Hozirgi davrda, ayniqsa, xorijiy tillardan, xususan, ingliz tilidan kirib kelayotgan so‘zlarning o‘zlashtirilishi yanada faollashgan. Bular o‘zbek tilining zamonaviy fazilatlarini, dunyo tillari orasida integratsiyalashuvini, xalqaro andozalarda rivojlanayotganligini namoyon qilmoqda. Yangi so‘zlarning tez ommalashuvi, til tizimida o‘z o‘rnini topishi, xalq og‘zaki va yozma nutqida keng qo‘llanilishi – bu bevosita xalq ehtiyoji, ijtimoiy zarurat, madaniy atmosferaning natijasidir. Shuning uchun yangidan yaratilgan so‘zlarning hayotiyliigi, ularning tildagi barqaror turkumga aylanishi uchun ularning amaliyotda keng ishlatilishiga, o‘zbek xalqining mentalitetiga mosligiga, talaffuzi va tuzilishining qulayligiga alohida e’tibor qaratish lozim. Zamonaviy o‘zbek tili, o‘zining taraqqiyot bosqichida neologizmlar orqali boyib borayotganligi, zamon bilan hamnafas rivojlanayotganligini namoyon qilmoqda. Yangi so‘zlar til boyligini oshirish, milliy leksik qatlamda yangiliklarni ifodalash, xalq tafakkurining zamonaviy

shakllanishiga sabab bo‘lmoqda. Yangi so‘zlar til taraqqiyotining harakatlantiruvchi kuchlaridan biri bo‘lib, ularning paydo bo‘lish zaminida inson tafakkurining o‘sishi, jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy, madaniy, axborot muhitining o‘zgarishi yotadi [4].

Har bir yangi so‘z, o‘zbek tilining leksik xazinasida o‘z o‘rnini toparkan, u tildagi boshqa birliklar bilan hamohanglik, bog‘liqlik, semantik va strukturaviy uyg‘unlikda faoliyat ko‘rsatadi. Yangi so‘zlarning samarali va me‘yordagi ishlatilishini ta‘minlash uchun, ularni aholi orasida keng targ‘ib qilish, adabiy-me‘yoriy asosda tatbiq etish zarurdir. Shuningdek, yangi leksik birliklarning lug‘atlarda aks etishi, ilmiy va amaliy tahlil qilinishi, zamonaviy til taraqqiyotining amaliy tomoni sifatida ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy davrda yangi so‘zlarning paydo bo‘lish jarayonini o‘rganish, uni nazariy va amaliy jihatdan tahlil etish, tilshunoslik oldida turgan muhim va dolzarb masalalardan biridir. Til taraqqiyotining asosiy o‘zgaruvchan kuchi sifatida yangi so‘zlar tildagi taraqqiyot va boylik belgisi bo‘lib, o‘zbek milliy leksikasining kengayishiga, xalq tafakkuri va zamonaviy dunyoqarashining shakllanishiga xizmat qiladi. Bu jarayon o‘zbek tilining barcha soha va jabhalarida davom etmoqda va kelgusida ham davom topishi aniq [5].

Xulosa:

O‘zbek tilida yangi so‘zlarning paydo bo‘lish jarayoni har doim dolzarb va muhim sohalardan biri bo‘lib kelgan va hozir ham bu jarayon to‘xtovsiz davom etmoqda. Neologizmlar til taraqqiyotining asosiy ko‘rsatkichlaridan biridir, ular jamiyat ehtiyojidan kelib chiqadi, zamon talablari bilan shakllanadi. Yangi so‘zlarning tilga kirib kelishi va ommalashuvi, ularning xalq ongiga singib ketishi, milliy tafakkur va dunyoqarashga ta‘siri, o‘zbek tilining zamonaviy taraqqiyotini belgilab beradi. Kelgusida ham zamonaviy o‘zbek tilshunosligida yangi so‘zlar muammosini chuqur o‘rganish, ularning vujudga kelish tarixi, manbalari, taraqqiyot bosqichlari va jamiyat hayotidagi ahamiyati ilmiy amaliy va nazariy tadqiqotlar markazida bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yoʻldoshev S. "Leksikologiya". Toshkent: Oʻzbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2002.
2. Hakimov N. "Zamonaviy oʻzbek adabiy tili". Toshkent, 2014.
3. Inoyatov T. "Til taraqqiyotida yangi soʻzlarning oʻrni". Filologiya fanlari, 2021.
4. Bozorov A. "Hozirgi oʻzbek adabiy tilining leksikaviy jarayonlari". Toshkent, 2010.
5. Axmedov A. "Neologizmlar va ularning tildagi oʻrni". Oʻzbek tilshunosligi sharhlari, 2018.
6. Tohirova Z. "Oʻzbek tilining zamonaviy leksikasida yangi soʻzlar va ularning oʻziga xosligi". Til va adabiyot jurnali, 2022.
7. Sulstonov M. "Til va jamiyat: yangi soʻzlar muammosi". Tilshunoslik masalalari, 2015.
8. Ergasheva S. "Oʻzbek tilining soʻz yasash imkoniyatlari". Toshkent, 2021.
9. Rahmonov M. "Neologik jarayonlarning lingvistik xususiyatlari". Zamonaviy tilshunoslik, 2020.